

A UNIOS

Nº 22

ABRIL 2017

ASOCIACION CULTURAL

Pineiróns

JOSÉ PAZÓ DE CONSTRUTOR ACREDITADO DE MOTORES DE BARCOS A CAMPANEIRO OCASIONAL

Por: Estanislao Fernández de la Cigüña Núñez
(estanislao1941@hotmail.es)

INTRODUCCIÓN

As campás aquí reseñadas forman parte das máis de oitocentas que temos estudado nas catro provincias galegas, o que nos levou a descubrir unha gran parte dos fundidores galegos ou foráneos que deixaron a súa pegada escrita no bronce e que permaneceron practicamente agochados ata a publicación dos nosos traballos sobre as campás, dada a dificultade que estas presentan para ser observadas *in situ*.

Trátase, polo tanto, dun traballo de campo no que a bibliografía, dada a súa escaseza, apenas aparece reflectida.

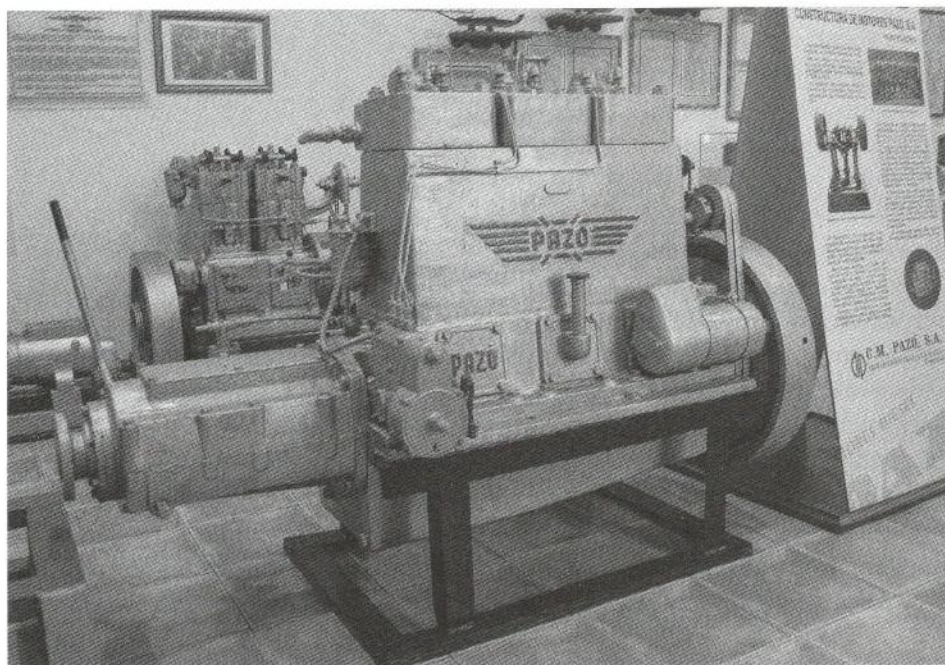
UN MECÁNICO HABLENCIOSO

José Pazó Martínez iniciouse nos labores mecánicos da man de Antonio Sanjurjo Badía, alcumado “O Habilidades”, na fundición que este abría na cidade en Vigo co nome de “La Fundidora” e que despois se converteu en “La Industriosa”. Unha vez independizado, instalou o seu taller mecánico en Pontevedra a finais da década dos oitenta do século XIX, no barrio da Moureira de Abaixo, ao carón da capela de San Roque. Da antiga fábrica non quedou nin pegada pois no ano 1901 trasladaron capela e factoría para urbanizar aquela zona debido a expansión que estaba a experimentar a cidade.

José Pazó nacera en 1860 nunha familia labrega e el mesmo dedicábase aos traballos do campo ata a súa chegada á fundición viguesa. Asegúrase que morreu na fábrica aos 92 anos dun ataque ao corazón no ano 1920. Sucédelle o seu fillo **Diego Pazó Montes**, que despois da Guerra Civil se especializou na fabricación de motores mariños que levaron a marca “Pazó” por todas as rías galegas, especialmente as Baixas. A empresa, que chegou a ter máis de cen operarios, erguérase de novo no inicio da vella estrada a Marín e finalizaría a súa actividade en 1976, dedicada case exclusivamente á motorización do mundo do mar.

Fabricaba, daquela, motores diésel de dous tempos, con válvulas de varrido. A súa potencia oscilaba entre os 6 CV para os máis pequenos e os 300 para os maiores. Tamén o número de cilindros podía variar entre 1 e 6. En total fabricáronse entre 2500 e 3000 motores.

O museo etnográfico da parroquia de Artes (Ribeira) conserva un motor Pazó na súa exposición permanente aínda en magnífico estado. Coidamos que sexa a única pegada que chegou ata o día de hoxe daquela actividade industrial coa que se iniciou en Galicia a motorización dos barcos de pesca.

Motor “Pazó” de 75 HP exposto no museo etnográfico da localidade de Artes (Ribeira – A Coruña) (Foto cedida por Antón Parada Mariño).

AS CAMPÁS, UN COMPLEMENTO NO CATÁLOGO

No seu taller de fundición facían todo tipo de traballos en ferro, tales como reixas, varandas, trabes, portais, balcóns, cercados, etc. e a produción de campás en bronce realizábase para as igrexas da contorna na que a súa influencia era máis notable: Pontevedra e arredores. As súas campás, de boa presentación e coidado son, presentaban as características típicas das que se fundían artesanalmente. A bibliografía existente que conseguimos consultar resultou moi limitada, sendo Lino Pazos Pérez (2009), membro destacado de Pineiróns, un dos poucos investigadores que se preocuparon de dar a coñecer as actividades desta industria, asentada á beiriña da ría de Pontevedra, cando o despegue económico de Galicia estaba a comezar. A súa investigación refírese máis que nada aos motores mariños, como ben reflicte o seu título: “Motores Pazó”.

< Campá pequena da igrexa do Salvador de Poio, concello de Poio (Pontevedra), onde se aprecia a greca superior e por debaixo epigrafía entre dous cordóns, a cruz ornamental, interrompida por un par de cordóns, a firma do fundidor e a súa procedencia, así como a data “1894” entre un trío de cordóns (Foto E. Cigoña)

> Detalle da campá grande de Santa María de Curro, no concello de Barro (Pontevedra). Ano 1896 co nome do fundidor e a data (Foto E. Cigoña).

O uso frecuente de bronce (alíaxe de cobre e estano) no seu taller levouno sen esforzo á fabricación de campás, pero tanto neste campo como noutros, competía con outras fundicións moi acreditadas en Galicia como podían ser “Sanjurjo” e a “Mecánica Vázquez”, en Vigo, ou “Malingre”, en Ourense. Todos eles aceptaban os encargos que ou ben non podían atender os campaneiros ambulantes daquel tempo que traballaban maiormente durante a tempada morna, xa que o inverno lles impedía erguer os improvisados fornos de reverbero ao pé das igrexas nas localidades que poderían solicitar o seu servizo, ou presentaban un mellor orzamento aos abades e reitores de igrexas, mosteiros, ermidas, etc, ademais dunha garantía no produto, debido a súa proximidade e seriedade como industriais, que a priori parece máis seria e fundamentada da que podería dar un campaneiro nómade que, aínda firmando un contrato, a pouco de fundir a campá desaparecía.

REDUCIDA EXPANSIÓN

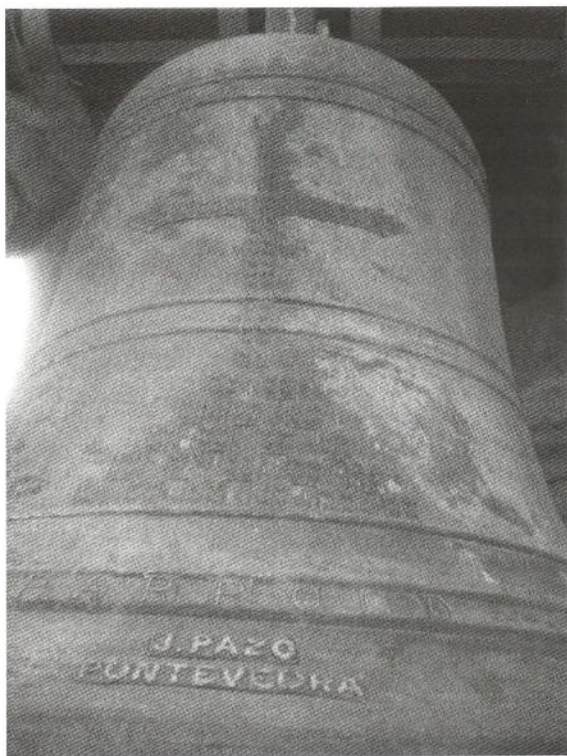
Observamos, sen embargo, que as campás de Pazó conseguiron un limitado espallamento, pois atopámolas exclusivamente por zonas próximas a Pontevedra onde se asentaba o seu obradoiro de fundición. Vémolas, así, na igrexa de San Martiño de Bueu (Bueu); na do Salvador de Poio (Poio) e na de Santa María de Curro (Barro). Estas tres campás pertencen aos tempos do inicio da actividade empresarial do fundador: finais do século XIX. Damos por feito que debeu haber máis campás coa súa marca, pero ou nós aínda non fomos quen de dar con elas ou xa desapareceron ao estragarse e ser substituídas por outras novas, diluíndo, deste xeito, a pegada de José Pazó neste sector.

O sistema de fabricación das campás pola industria era o chamado “á cera perdida” e coincidía por completo co utilizado de forma tradicional polos campaneiros transhumantes que percorrían Galicia ofertando aos señores abades a refundición das campás quebradas ou a creación das novas. Quizais a única diferenza residía no forno utilizado por uns e outros: de reverbero con tiro natural nos ambulantes e co tiro forzado nos industriais, pois para fundir ferro precisaban de máis calor que para o bronce, que se licúa xa a partir dos 850 graos, mentres que o ferro precisa de temperaturas superiores aos mil.

AS CAMPÁS DE PAZÓ, PEZAS ESCASAS

Se pouco se ten escrito sobre os motores mariños feitos en Pontevedra e o moito que esta industria supuxo para aquela cidade, seguramente estas serán as primeiras liñas que falen das campás de José Pazó e debemos advertir que como pezas escasas están a piques de desaparecer para sempre. Agora, dise: extinguir, coma se se tratase de seres vivos. Os anos non pasan en balde para as campás por moita fortaleza que aparentemente podan amosar, pois cando fenden ou quebran por un mal golpe, por un raio, por fatiga do material, por un uso excesivo, etc, non admiten reparación e deben ser fundidas de novo. Desaparecida a empresa Pazó será outra a encargada da súa feitura e porá sobre o vaso de bronce a súa marca e unha nova epigrafía que nada ten que ver coa que tiña a campá estragada. Como xa adiantamos, ao día de hoxe, temos inventariadas unhas 800 campás nas catro provincias galegas e un 20% levan a marca dos Ocampo de Arcos da Condesa, pois esta firma por estar en Galicia e ser a única que conseguiu sobrevivir ás diferentes crises que afectaron ao sector, ofrecen unhas campás de calidade e un prestixio que acumula séculos de seriedade. Vanse facendo, con estes antecedentes, cunha gran parte do mercado rexional, tanto novo como de substitución. Así, acontece a miúdo que: á campá antiga quebrada, campá nova refundida polos Ocampo.

Se consideramos as campás coma un documento, pois a maioría teñen gravado o ano de fundición, quen as fixo, de onde veñen, quen as encargou, quen as pagou, etc. a súa substitución leva aparelada a total desaparición da súa epigrafía orixinal, xa que o novo fundidor lle porá, loxicamente, outra ben diferente. Aínda que pareza un contrasentido, sempre mantivemos que o papel é moito máis resistente co bronce, pois un documento escrito nel permanece nos protocolos notariais, arquivos, bibliotecas ou museos moitísimos séculos mentres que unha campá é moi difícil que supere os 400 anos de vida. Lembramos que a campá máis antiga que atopamos data do ano 1451. Érguese sobre a porta da sancristía da igrexa de San Pedro de Palmeira (Ribeira).

Detalle da cruz da campá grande de San Martiño de Bueu. Na parte baixa a aparece o nome do fundidor e a procedencia: "J. Pazó/ Pontevedra" (Foto E. Cigoña)

Detalle do ano "1897" na campá grande de San Martiño de Bueu por debaixo da greca e entre dous cordóns. (Foto E. Cigoña)

CARACTERÍSTICAS DAS CAMPÁS DE PAZÓ

Como as doutros fundidores, fosen industriais ou artesanais, as súas campás aparecen adobiadas por greças, cordóns e unha gran cruz. A forma da cruz, a constitución da greca, o número e disposición dos cordóns repítenos os fundidores unha e outra vez, de xeito que se pode pescudar o nome do artesán que a fixo con só pescudar estes elementos decorativos.

Tanto a cruz ornamental como a greca das campás de Pazó parécense moitísimo ás que utilizan aínda os Ocampo de Arcos da Condesa (Caldas de Reis), polo que non dubidamos que as copiaron deles, pois os Ocampo empezaron a fundir campás no ano 1640, dous séculos e medio antes que Pazó abriña o seu taller. A diferenza máis notable radica na epigrafía onde se recolle o nome do fundidor: "J.

PAZÓ" e o da cidade: "PONTEVEDRA", que aparecen sempre en letras capitais, grandes e avultadas, situadas por debaixo da cruz ornamental.

Respecto ao tamaño, podémolas considerar como pequenas/medianas pois os seus pesos, nas tres que recolleemos, varían entre os 131 kg da menor e os 368 kg da maior.

BREVE DESCRICIÓN DAS TRES CAMPÁS

Ordenámolas dun xeito cronolóxico, o que coincide, casualmente, tamén polo seu tamaño, xa que van de menor a maior.

1ª. CAMPÁ: IGREXA PARROQUIAL DE SAN SALVADOR DE POIO (POIO), 1894

A feita por Pazó é a pequena das dúas que penduran na espadana exenta do corpo da igrexa e que se ergue nos terreos da reitoral.

Epigrafía:

Parte alta: "ME LLAMO MARIA".

Parte inferior: "J. PAZÓ/ PONTEVEDRA".

Na saia: "SE FUNDIO ESTA CAMPANA POR SUSCRICION PARROQUIAL SIENDO PARROCO D. JOSE Mª GARCIA PINTOS AÑO 1894".

Ornamentación: greca superior, par de cordóns, cruz, par de cordóns na metade do vaso e cortando o pau da cruz. Trío de cordóns na parte inferior.

Medidas: 50 cm de altura e 61 cm de diámetro na boca. Peso aproximado: 131 kg.

2ª. CAMPÁ: IGREXA PARROQUIAL DE SANTA MARÍA DE CURRO (BARRO), 1896

Das dúas que ten a torre é a maior, pendurando pola banda esquerda da mesma.

Epigrafía:

Parte inferior: "SE HIZO ESTA CAMPANA SIENDO PARROCO D. PEREGRINO GÜMIL LUSIO EN EL AÑO DE 1896".

Na saia: "J. PAZÓ/ PONTEVEDRA".

Ornamentación: igual ca anterior.

Medidas: 70 cm de altura e 80 cm de diámetro na boca. Peso aproximado: 199 kg.

3ª. CAMPÁ: IGREXA PARROQUIAL DE SAN MARTIÑO DE BUEU (BUEU), 1897

Das dúas campás que ten a torre, a maior, situada no frontal, fixéraa J. Pazó, segundo se descobre da súa epigrafía. Así, lemos:

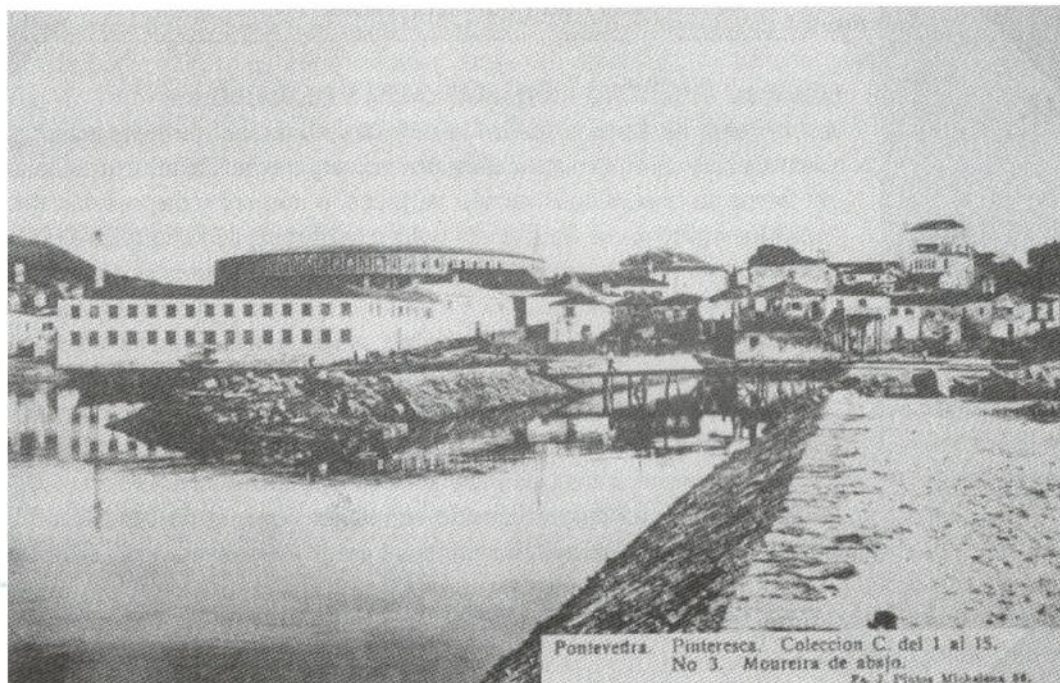
Parte alta: "SAN MARTIN DE BUEU JUNIO DE 1897".

Parte inferior: "SE HIZO SIENDO PARROCO D. FRANCISCO CERVIÑO SANTOS".

Na saia: "J. PAZO/ PONTEVEDRA".

Ornamentación: repite puntualmente a das dúas campás anteriores polo que respecta á cruz grecas e cordóns.

Medidas: 76 cm de altura e 86 cm de diámetro na boca. Peso aproximado: 368 kg.

Pontevedra. Pinterasca. Coleccion C. del 1 al 15.
No 3. Moureira de abaixo.
Pa. J. Pinterasca 89.

AGRADECEMENTOS

Ao noso compañeiro na A.G.C.E. Antón Parada Mariño que nos cedeu a fotografía do motor "Pazó" que se acha no Museo Etnográfico de Artes (Ribeira- A Coruña).

BIBLIOGRAFÍA CITADA NO TEXTO

* PAZOS PÉREZ, L. J. 2009. Motores Pazó. *Revista da Asociación de Veciños San Roque*, nº. 11: 47-48. Pontevedra.

*Construción do futuro
embarcadoiro de Pazó*